

УДК: 316.42.07

Абаніна Н.С.

СПЕЦИФІЧНІ РИСИ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ОПОРУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розглянуто соціальний опір в Україні у взаємозв'язку з поняттям Ю. Лотмана «смута». Здійснено аналіз соціально-політичної та економічної ситуації в країні, виявлено тенденція до поглиблення протестних настроїв у суспільстві, що за результатами дослідження потребують уваги у зв'язку з вірогідністю соціального вибуху, котрий, як свідчить концепція Ю. Лотмана, призведе лише до подальшого поглиблення кризи.

Ключові слова: соціальний опір, «смута», протестні настрої, соціальний вибух, інновації.

Рассмотрены социальное сопротивление в Украине во взаимосвязи с понятием Ю. Лотмана «смута». Осуществлен анализ социально-политической и экономической ситуации в стране, выявлена тенденция к углублению протестных настроений в обществе, они по результатам исследования требуют внимания в связи с вероятностью социального взрыва, который, как свидетельствует концепция Ю. Лотмана, приведет лишь к дальнейшему углублению кризиса.

Ключевые слова: социальное сопротивление, «смута», протестные настроения, социальный взрыв, инновации.

Done consideration of social resistance in Ukraine in conjunction with the concept Analysis of socio-political and economic situation in the country showed deepening dissent in society, according to a study that need attention due to the likely social upheaval, which, as the concept Yu. Lotmana would only further deepen the crisis.

Key words: social resistance, «Troubles», protests, social explosion innovation.

Україна вступила на шлях формування національної держави, коли світ уже перейшов до стадії наднаціональних утворень. Сучасний світовий порядок, що ґрунтується на експлуатації ресурсів країн-аутсайдерів, сприятливий для розвинених країн. Вони випереджають за рівнем організаційної інтеграції, територіальними масштабами, отже, і розміром внутрішнього ринку, військовим потенціалом, економічним, соціально-політичним та фінансовим капіталом і т.д. Ті ж держави, які не включені у ці процеси, стають

залежними від розвинених країн, залишаючись при цьому, як зазначав Н. Еліас, у ролі «музейного експонату, таких застійних калюж на узбіччі людства, яке швидко розвивається» [11, с. 298]. Тиск економічного та науково-технічного розвитку вимагає формування стратегії, яка сприятиме становленню української держави як самостійного суб'єкта світового розвитку, що буде здатна ефективно взаємодіяти із розвиненими країнами у глобалізованому економічному просторі на засадах взаємної вигоди. Така стратегія ґрунтується на впровадженні інновацій в усіх системах життєдіяльності країни, а також розвитку механізмів соціального опору, які забезпечать поступовий розвиток і обмежать негативні впливи світових та внутрішньодержавних процесів.

Вивченню особливостей здійснення опору в сучасних суспільствах присвячені роботи Т. Гарра, С. Аміна, Ф. Утара, О. Бузгаліна. В аспектах особливостей протестних настроїв в українському суспільстві опір розглядався у дослідженнях В. Андрущенко, М. Головахи, М. Михальченка, В. Іщенко та ін.

Метою дослідження є визначення специфічних рис здійснення соціального опору в українському суспільстві та їх вплив на процеси розвитку в країні.

Фактори, що обумовлюють стиснення міри життя українського соціуму до межі незворотності, охоплюють усі сфери суспільства: економіку, політику, культуру, духовність. Вони поступово руйнують функціонування найважливіших соціальних інститутів. Проблеми в системі державного управління, освіти, армії, релігії першочергово впливають на міру життя українців. Глобальні проблеми сучасного світу додають кризі українського соціуму ознак гіпертрофованого характеру: екологічна катастрофа, яку складають забрудненість водних ресурсів, промислові викиди в атмосферу, неконтрольоване винищення лісу, експлуатація ґрунтів та багато іншого визначають напругу в українському суспільстві.

Системна криза, яку констатують дослідники суспільних процесів в Україні, свідчить про назрівання соціального вибуху, який обов'язково йде за накопиченням деструктивних чинників в усіх сферах буття людини. Про можливість соціального вибуху свідчать дослідження В. Андрущенко. У роботі «Організоване суспільство» він зазначає, що українське «суспільство поступово розмежовується, причому маса людей, відторгнутих від суспільних благ, збільшується. А це означає, що Україну охоплює нова хвиля маргіналізації, яка в будь-яку хвилину може вилитись у «повстання мас» – «вибух агресивної енергії натовпу»[1]. Необхідність звернути увагу на цю проблему доводить і М. Михальченко, який зазначає, що

«...можливості нового соціального вибуху революційного чи бунтарського типу – дедалі частіше виходять на пошук реальних механізмів і засобів конструктивного регулювання політичних процесів» [8, с. 67]. Проблема можливого соціального вибуху має характер здійснення системного соціального опору руйнації міри життя суспільства.

Таким чином, поступове стиснення міри життя українського суспільства, відсутність конструктивних інновацій призвели до зростання невизначеності та напруги й об'єктивно обумовили виникнення соціального опору. Поверхнева пасивність та байдужість суспільства до подій, що відбуваються, насправді приховують активні протестні настрої щодо політичної сфери, які характеризують практично кожну українську родину. Специфіка такої форми опору обумовлена низкою причин соціального та психологічного характеру. Процес розгортання соціального опору в Україні може бути відображений механізмом «смути», користуючись термінологією Ю. Лотмана.

Ю. Лотман у статті «Механізм смути» зазначає, що «смути є закономірним та періодично відновлюваним явищем» [6, с. 178]. Можна провести паралелі між смутою сучасності та часів міжусобиць Київської Русі, доби козацької роздробленості, громадянської війни ХХ ст. як найбільш виразних періодів соціальної дестабілізації. «Навіть якщо судити про процес становлення давньоруської державності за напівлегендарними даними початкового літопису, міжплемінна ворожнеча, відносини підданства як перебування «під даниною» («данництва»), безпринципна боротьба за владу, братовбивчі заговори та війни, кровна помста – усе це в сукупності складало фон подій, що панував на Руській землі, загального «безладу» та хаосу, який закарбувався у самосвідомості сучасників як «смути» [5]. Отже, період смути є характерним для історичного розвитку українського соціуму, що виникає під час слабкої організації влади та відсутності узгодженості серед громадян.

Характеризуючи період, який переживає сучасна Україна, визначимо місце та роль соціального опору в ньому. Соціальний опір у період смути виступає у поєднанні пасивної та здійснюваної потенції активної форми. Пасивність його проявів полягає в традиційній покірності та байдужості, своєрідній відстороненості громадян від подій, що відбуваються. Потенція активності полягає у можливості вибуху як миттєвого, хвилеподібного прояву соціальної непокори, після чого соціальний опір знову набуває пасивних форм. Активні і пасивні форми соціального опору в смути передбачають та взаємообумовлюють одна одну. Перетікання однієї форми

соціального опору в іншу не піддається жодному контролю або передбаченню, настільки вони невід'ємні одна від одної. І. Кондаков визначає смуту щедрінським терміном «бунт на колінах»: «Смута – це такий стан суспільства, за якого покірність не відрізняється від «бунту» і невід'ємна від нього; більш того, сама є парадоксальною формою бунту» [5, с. 108]. Коли внутрішнє протистояння зберігається в досить сильній формі, але немає ніякого вираження в діях, то навіть спроби діяти активно скоро вщухають і приймають колишню форму.

Вибух, який, напевно, йтиме за цими процесами, виникне раптово, як прогнозує М. Михальченко: «Політична стабільність у країні в найближчі роки зберігатиметься через політичну втому й неготовність населення до масових політичних акцій. Але це буде специфічна стабільність «соціального вулкану» – передбачити вибух у часі не зможе ніхто. Детонатором вибуху може стати випадкова причина або комплекс об'єктивних чинників суспільної стагнації» [7, с. 385]. Готовність до такої дії вже виявили події осені 2004 р. Виникнення організованої мирної «помаранчевої революції» підтвердило готовність населення України до активних політичних дій у масштабах країни. Як стверджували навіть її організатори, вони не очікували такої активності людей, народу. Тільки досвід безкровної боротьби помаранчевого та біло-синього майданів, на жаль, виявився невдалим, оскільки нагальні проблеми підвищення якості життя не було вирішено. Отже, активізація соціального опору як прояву самоорганізації, напевно, передбачає більші масштаби розмаху активної діяльності, можливість використання насилля та набагато більш сутнісні для міри життя українців наслідки.

Питання, чому соціальний опір не набуває форм організованої боротьби, полягає у специфіці культури, яка властива українському соціуму. Для неї не характерне формування та тривале виношування ідей і проектів майбутнього розвитку; будь-який бунт містить у собі спробу із надією на те, що цього разу щось зміниться. «Хоча в умовах відсутності консолідуючої ідеї протесту, організованої опозиції соціальний вибух не завжди веде до зміни режиму. Але навіть якщо він виявляється як беззмістовний, стихійний бунт, можуть бути розхитані всі основи держави» [7, с. 68]. Такий вияв соціального опору має негативний вплив на розвиток суспільства, він порушує рівновагу, збільшує невизначеність та веде до подальшої дестабілізації. Усе це актуалізує потребу розробки механізму впливу на соціальний опір разом із впровадженням інноваційної програми розвитку України.

Існування суспільства в умовах смуту обумовлює специфічну дію інновації. Спроби впорядкування шляхом тиску та насильства не

долають смуту, тиск не лише не впорядковує суспільні процеси, але переводить смуту на більш високий рівень культурної організації. Українське суспільство традиційно обережно ставиться до змін; історична пам'ять зберегла знання про те, що будь-які масштабні зміни несуть із собою значне стиснення міри життя. Прикладом є насадження християнства, яке призвело до руйнації світоглядних цінностей та фізичного покарання навіть за приховане їх сповідування; революція 1917 р., яка обумовила розруху, голод, масштабні репресії; перехід до демократії 90-х рр., що супроводжувався радикальним падінням якості життя. Тому розробка проекту змін України та шляхи його впровадження без врахування сили дії соціального опору в його взаємодії з інноваціями буде лише утопією, яка назавжди залишиться недосяжною мрією.

Отже, соціальний опір в українському суспільстві є латентно присутнім в усіх його підсистемах протягом усіх років існування незалежної України. Специфіка протікання цього процесу характеризується поєднаннями пасивності та активності. Активними виявами опору можна визнати акцію протесту, яка призвела до становлення незалежності України та, наприклад, «помаранчеву революцію», яка обумовила прихід до влади третього президента України. У зв'язку із падінням якості життя населення України та легітимністю проведення акцій протесту (тоталітарні режими не сприяють реалізації активного соціального опору) можна прогнозувати посилення соціального опору в різних формах. За теперішніх умов такий опір не матиме конструктивного спрямування та призведе до подальшого погіршення ситуації. Пов'язано це з тим, що в суспільстві не вироблені ідеали перетворень, не сформована мета боротьби. Маса керується принципом «знищити погане», але ідеї хорошого та програми її реалізації, на жаль, українське суспільство не має.

Породжувані механізмами самоорганізації інноваційні процеси також не обумовлюють дієвого результату. «Непробивність» державних структур різного рівня призводить до зневіри і пасивності та зводить ініціативу нанівець. Потребує наукової розробки модель впровадження інновацій і система впливу на соціальний опір з тим, щоб впроваджені інновації не лише сприяли розвитку суспільства, але і не знищували базисних цінностей українського суспільства, які містять у собі мудрість усіх попередніх поколінь та забезпечують безперервність розвитку.

Міра життя сучасного українського соціуму знаходиться на межі, коли міра смерті посилюється, руйнація життєво важливих підсистем уже розпочалася, соціальний капітал поступово знищується

у протистоянні різних політичних сил. Своє ставлення до існуючої в країні влади 69% населення характеризує як недовіру, а на південному сході країни рівень недовіри до влади сягає 73% [12]. Недовіра до основних соціальних інститутів, поступове падіння відчуття власного значущого впливу на розвиток ситуації в країні сприяє росту соціального опору серед населення.

Розвиток держави залежить від зростання якості життя людини, найпоширенішими показниками якої є рівень охорони здоров'я, професійної і початкової освіти, показники бідності, інноваційна активність тощо. За даними глобального Звіту Програми людського розвитку Організації Об'єднаних Націй з людського розвитку 2011, Україна за рівнем розвитку людського потенціалу посідає 69 місце зі 192 країн, та вважається країною з високим рівнем розвитку людського потенціалу, знаходячись між такими країнами, як Боснія і Герцеговина та Іран. Падіння якості життя в Україні невинно продовжується із 1991 р., незважаючи на достатньо розвинений соціально-економічний потенціал країни, який порівняно вищий, ніж у багатьох країн, де життя краще. Так, Україна відстає не лише від усіх країн-членів Європейського Союзу за більшістю показників, де Чеська республіка посідає 27 місце, Словаччина – 35 місце, Угорщина – 38 місце, Польща – 39 місце, Болгарія – 58 місце, Румунія – 50 місце, але і від країн СНД, серед яких Білорусія – 65 місце, Російська Федерація – 66 місце та Казахстан – 68 місце [3, с. 126].

Незмінну тенденцію до зниження мають значення таких показників, як очікувана тривалість життя, очікувана тривалість здорового життя населення. Очікувана тривалість життя при народженні в Україні складає 68,5 роки, тоді як аналогічний показник для таких розвинених держав, як Канада, Норвегія, Швеція, Франція – понад 81 рік [3, с. 127-128]. Очікувана тривалість здорового життя в Україні складає 60 років, тобто на рівні таких держав, як Єгипет, Гватемала. У розвинених країнах Європи (Германія, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Швейцарія та ін.) цей показник складає 73 -76 років [3, с. 158-160]. При цьому науковий, промисловий та сільськогосподарських потенціал України порівняно не нижчий, а за рядом критеріїв навіть вищий, ніж у цих країнах.

Розмір освоєних прямих іноземних інвестицій в Україні за січень-вересень 2012 р. склав 2959,6 мільйонів гривень, це 2,1% від загального обсягу інвестицій порівняно з 4128,8 мільйонами гривень, 3,9% загального обсягу інвестицій у 2009 році [4]. Отже, економіка України орієнтована на внутрішній капітал. За підрахунками економістів, орієнтація лише на внутрішній капітал обумовить повільне зростання економіки України і може тривати понад 20 років.

Питома вага прямих іноземних інвестицій в економіку склала менше 5% ВВП України і менше 4% усіх джерел формування основного капіталу порівняно з 24% – в Естонії, близько 20% – в Латвії, 35% – в Угорщині [9]. Такі показники свідчать, що Україна не надає потрібної уваги інвестуванню, недосконале, мінливе законодавство, політичні ризики не дозволяють залучити потрібний для розвитку України обсяг інвестицій.

Поступове погіршення якості життя населення свідчить про руйнацію основних підсистем українського суспільства. У системі, яка руйнується, сила соціального опору, як правило, зростає до невинувато високого рівня, він не піддається раціональному аналізу та не реагує на позитивні впливи. Така система замкнена на собі. Будь-які інновації сприймаються як зайвий дестабілізуючий чинник, оскільки не доводиться суттєвий для міри життя суспільства їх результат. Тому для системи навіть невеликий, але суттєвий негативний вплив може виявитися смертельним. Отже, впроваджені інновації не знаходять свого місця у суспільстві. Сподіватися на вияв соціального опору у формі революції, з огляду на проаналізовану концепцію Ю. Лотмана щодо особливостей українського суспільства, не доводиться. Недоцільність революції в Україні підтверджують і слова М. Бердяєва: «...Будь-яка велика боротьба у світі є духовна боротьба, зіткнення різних ідей» [2, с. 162]. Ідея об'єднує, лягає в основу консолідації людей, без ідеї в суспільстві наростає дезорганізація, яка обумовлює неминучу загибель держави.

Отже, українське суспільство потребує поступових змін. Вибір такого шляху актуалізує темпоральні характеристики процесів, що протікають у суспільстві, оскільки за умови подовження існуючого стану речей збільшення міри смерті до межі безповоротності очевидна. «Українські проблеми – це явища, вимушені чужою історією й далекі від природного, але логічного за своїм співіснуванням несумісного: вкорінених ознак залежного, провінційного, несамодостатнього – та вимог незалежного існування; величезних уламків економічного, політичного й ментального більшовизму – та нагальної потреби трансформацій і побудови цивілізованого суспільства» [10, с. 429]. Побудова демократичного стабільного суспільства вимагає тривалого періоду становлення. Такий шлях має низку переваг, з точки зору можливостей здійснення соціального опору. У випадку швидких змін активне протистояння інноваціям більш вірогідне, тоді як у тривалому періоді конкуруючі політичні сили та громадськість отримують час для того, щоб звикнути до нових умов, зрозуміти переваги впроваджуваних інновацій. Проте такі інновації мають бути системними та

контрольованими, оскільки під дією часу можуть бути зведені нанівець.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. – К. : ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2006. – С. 219.

2. Бердяев Н.А. Духовные основы русской революции / Н.А. Бердяев; подготовка текста и комментарии Е. В. Бронниковой. – СПб. : РХГИ, –1998. – С. 162.

3. Доклад о развитии человека 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех. / пер. с англ.; ПРООН. – М. : Издательство «Весь Мир», 2011. – С.126.

4. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за січень-вересень 2009 року [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики: Офіційний сайт. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/ibd/kindj/infin_u/infin03_09u.htm (15 квітня 2012).

5. Кондаков И.В. «Русский человек» в переходную эпоху: самосознание смуты / И.В. Кондаков // Человек между Царством и Империей: сб. материалов международной конференции / РАН Ин-т человека. – М., 2003. – С. 107.

6. Лотман Ю.М. Механизм смуты. (К типологии русской истории культуры) / Ю.М. Лотман // Международный литературно-философский журнал. – 1993. – №1. – С. 178.

7. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І. Михальченко. – Дрогобич; К. : ВФ «Відродження», 2004. – С. 67.

8. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І. Михальченко. – Дрогобич; К. : ВФ Відродження, 2004. – С. 385.

9. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. / за ред. М.І. Долішнього; НАН України. – Вип. 15: Проблеми і перспективи транскордонного співробітництва в аспекті процесів європейської інтеграції. Ін-т регіон. дослідж., Волин. держ. ун-т ім. Л. Українки. – Львів, Луцьк, 2000. – С. 265.

10. Українська державність у ХХ ст.: Історико-політологічний аналіз / В. Адамський, Б. Андресюк, Є. Бистрицький та ін. – К. : Політична думка, 1996. – С. 429.

11. Элиас Н. Общество индивидов / Н. Элиас; пер. с нем. – М. : Праксин, 2001. – С. 298.

12. Январь-2009. Протестные настроения в обществе. Перспективы новых политических сил: [материалы круглого стола, Киев, 4 февраля 2009 г.] [Электронный ресурс] // R&V Group. – Режим доступа: <http://www.rb.com.ua/rus/politics/research/2009/3699.html> (15 квітня 2012).